

Ebû Yûsuf'un Felslerin Değer Değişimine İlişkin Görüşünün Günümüz Kâğıt Paralarına Uyarlanmasının İmkânı: Nitel Bir Analiz*

Mustafa YILMAZ

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Phd Student, Marmara University Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

İstanbul/TÜRKİYE

mustafa.yilmaz@ikc.edu.tr | orcid.org/0000-0001-9381-4211

Özet

Satın alma gücündeki azalmayı ifade eden enflasyon, küresel ekonominin öne çıkan problemlerinden biridir. Bu müşkül, paraya dair tüm sözleşmeleri etkilemektedir. Öte yandan, İslâm hukukunun faiz yasağı konusundaki tutumu da yapılan akitlerle yakından ilişkilidir. Nitekim kâğıt parayla yapılan sözleşmelerde akit gerçekleşip borç ödenmeden önce, parada bir değer kaybı söz konusu olduğunda borcun nasıl ödeneceği tartışmalı hale gelmektedir. Mesela kimi İslâm hukukçuları, Hanefî mezhebinin kurucu önderlerinden Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) alışverişlerde bozuk para olarak kullanılan felsin değer değişimine ilişkin fetvasını kaynak göstererek kâğıt paradaki değer dalgalanmalarında, sözleşmenin yapıldığı tarihteki değer üzerinden ödeme yapılması gerektiğini savunmaktadır. Öte yandan diğer bazıları ise Ebû Yûsuf'un görüşünün kâğıt paraları

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi'nde 2023 yılında tamamladığımız "Enflasyon Farkının Para Borçlarına Etkisinin Fıkhi Tahlili ve Katılım Bankacılığı Uygulamalarına Yansımaları" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Geliş/Received: 29.09.2023 | **Kabul/Accepted:** 23.12.2023 | **Yayın/Published:** 30.12.2023

Atıf/Citation: Yılmaz, Mustafa. "Ebû Yûsuf'un Felslerin Değer Değişimine İlişkin Görüşünün Günümüz Kâğıt Paralarına Uyarlanmasının İmkânı: Nitel Bir Analiz". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 42 (Aralık 2023), 121-141./Yılmaz, Mustafa. "The Feasibility of Adapting Abu Yusuf's View on the Value Change of Fels to Contemporary Paper Currencies: A Qualitative Analysis". *Journal of Islamic Law Studies* 42 (December 2023), 121-141. <https://doi.org/10.59777/ihad.1368601>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

içermediğini iddia etmektedir. Ebû Yûsuf'un felse ilişkin yaklaşımının kâğıt parayı kapsadığını savunanların temel argümanı, kâğıt paranın felsler gibi itibari bir değere sahip olduğudur. Bu, felste dikkate alınan değer kaybının kâğıt parada da dikkate alınacağı anlamına gelir. Meseleye ilişkin diğer bir argüman ise alışverişlerde bozuk para olarak kullanılan felste dikkate alınan değer değişiminin günümüzde asli para birimi olarak kullanılan kâğıt parada evleviyetle itibara alınacağıdır. Öte yandan, bu yaklaşımı kabul etmeyenler, felsin semen olması nedeniyle kıyemî olarak değerlendirilemeyeceğini ve Ebû Yûsuf'un ilgili görüşünün yalnızca alışverişlerde bozuk para olarak kullanılan felsle sınırlı olduğunu savunmaktadır. Çalışmamızda, andığımız bu iki yaklaşımı, sosyal bilimler nitel araştırma yöntemine başvurarak ele alacağız. Konunun analizi sırasında, güncel literatürde öne çıkan görüş ve tutumları kapsamlı bir biçimde ortaya koyup değerlendireceğiz. Ardından Ebû Yûsuf'un görüşünü borcun sebebi ve konusu bakımından irdeleyeceğiz. Böylelikle ilgili görüşün tarihsel veriler ışığında Hanefî mezhebi literatüründeki durumunu belirginleştirmiş olacağız. Ayrıca bu yaklaşımın günümüz kâğıt parası için geçerli olup olmadığı meselesine ışık tutacağız.

Eldeki veriler ışığında, Ebû Yûsuf'un felsle ilgili görüşünün kâğıt parayı kapsamayacağını iddia edenlerin argümanlarının sorunlu olduğunu gözlemlendi. Çünkü ikinci görüşü benimseyenlerin gerekçelerinden biri, felsin alışverişlerde dirhemlerin küsuratını tamamlayan bozuk para olmasından dolayı günümüz kâğıt parasıyla bir tutulamayacağıdır. Örneğin ünlü Mısırlı tarihçilerden Makrîzî'nin (ö. 845/1442) bildirdiğine göre, felsler yalnızca bozuk para olarak değil aynı zamanda asli para birimi olarak da kullanılmıştır. Bu nedenle, asli para birimi olarak işlev gören felslerin değerinde gerçekleşen dalgalanmaların Ebû Yûsuf'un görüşü çerçevesinde ele alınması gerekir. Ayrıca bazı Hanefî fakihlerin Ebû Yûsuf'un görüşüne eklemeler yaptığı görülür. Söz gelimi, son dönem Hanefî mezhebinin önde gelen simalarından İbn Âbidîn (ö. 1307/1889) meseleye dair kaleme aldığı müstakil risalesinde, katkı maddesi fazla olan dirhemleri (mağlubü'l-gış/مغلوب الغش) fels kategorisinde değerlendirmiştir. Bu da Ebû Yûsuf'un yaklaşımının günümüz kâğıt parası için geçerliliğini destekler niteliktedir. Dolayısıyla, çalışmamız boyunca Ebû Yûsuf'un felslere ilişkin görüşünün günümüz kâğıt parası için de geçerli olduğu kanaatinin temel bir bulgu olarak öne çıktığını söyleyebiliriz. Çünkü Ebû Yûsuf, -İbn Âbidîn'in de belirttiği gibi- felslerin para olarak üretilmediğini, bu nedenle de itibari bir değeri haiz olduğunu iddia eder. Buradan hareketle kâğıt parada görülen değer dalgalanmasına dair Ebû Yûsuf'un görüşünü referans aldığımızda akıt günündeki değer üzerinden ödeme yapılması gerektiğini savunanların daha isabetli bir tutum sergilediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Ebû Yûsuf, Borç, Para, Enflasyon.

The Feasibility of Adapting Abu Yusuf's View on the Value Change of *Fels* to Contemporary Paper Currencies: A Qualitative Analysis*

Summary

Inflation, which refers to the decrease in purchasing power, is one of the prominent problems of the global economy. This problem affects all contracts related to money. On the other hand, Islamic law's approach towards the prohibition of interest is closely associated with the contracts. Indeed, in contracts made with paper money, the legal status of the contract becomes controversial when there is a depreciation in the value of the money before the contract is fulfilled and the debt is paid. For example, some jurists, citing the fatwa of Abu Yûsuf (d. 182/798), one of the founding leaders of the Hanafi school, on the change in the value of *fels* used as coins in transactions, argue that in case of fluctuations in the value of paper money, payment should be made according to the value at the date of the contract. Meanwhile, others argue that Abu Yusuf's opinion does not extend to paper money. In this study, I will analyze these two approaches by applying the qualitative research method in social sciences. As part of the analysis of the subject, I will comprehensively present and evaluate the views and approaches that appear in the contemporary literature. Then, I will discuss Abu Yusuf's view regarding the cause and subject matter of the debt. Thus, I will highlight the position of this view in the Hanafi madhhab literature based on historical data. I will also show whether this approach is valid for today's paper money.

The main argument of those who claim that Abu Yusuf's approach to *fels* includes paper money is that paper money, like *fels*, has a nominal value. This means that the depreciation that is taken into account in *fels* is also taken into account in paper money. Another argument is that the change in value that is taken into account in *fels*, which is used as coins in transactions, will be taken into account in paper money, which is used as the main currency today. On the other hand, those who do not accept this approach argue that *fels* cannot be considered *qiyamî* because it is *semen*, and Abu Yusuf's opinion is limited to *fels* used as coins in transactions. According to the available data, I consider the arguments of those who claim that Abu Yûsuf's opinion on *fels* does not extend to paper money as problematic. Because one of the reasons given by those who hold the latter view is that *fels* cannot be equated with today's paper money since it was a type of coin that completed the fractions of dirhams in transactions. For example, according to the well-known Egyptian historian al-Maqrizî (d. 845/1442), *fels* were used not only

* This article is grounded on my master thesis titled "An Islamic Legal Analysis on the Effect of Inflation Damage on Money Debts and Its Reflection on Participation Banking Practices" (Master Thesis, İstanbul University, İstanbul/Turkey, 2023).

as coins but also as the main currency. Therefore, the fluctuations in the value of *fels*, which functioned as the main currency, should be evaluated within the framework of Abu Yūsuf's view. In addition, some Hanafi jurists expanded upon Abu Yūsuf's view. For example, Ibn Ābidīn (d. 1307/1889), one of the leading figures of the late Hanafi school, in his treatise on the issue, evaluated the debased dirhams (maghlūb al-ghāsh/ مغلوب الغش) in the category of *fels*. This shows that Abu Yūsuf's approach is also applicable to today's paper money. Therefore, we can say that Abu Yūsuf's view on *fels* is also applicable to today's paper money. This is because Abu Yūsuf, as stated by Ibn Ābidīn, claims that *fels* is not produced as money and therefore has a nominal value. As a result, according to Abu Yūsuf's opinion regarding the fluctuation in the value of paper money, it is understood that those who claim that payment should be carried out based on the value on the day of the contract have a more accurate attitude.

Keywords: Islamic Law, Abu Yusuf, Debt, Money, Inflation.

Giriş

1929 Dünya Ekonomik Krizi (Büyük Buhran), madenî para sisteminden kâğıt para sistemine geçişle birlikte ekonomi ve hukuk alanında önemli değişikliklere neden olmuştur. Söz gelimi, kâğıt para kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, paradaki değer dalgalanmalarının sıkça yaşandığı ve borç ilişkilerini etkilediği gözlemlenmiştir. Bu nedenle, mesele, İslâm hukukçuları nezdinde sıkça tartışmaya açılmıştır. Özellikle borç zimmette sabit olduktan sonra ve borçlu ödeme yapmadan önce, paranın değer kaybına uğraması durumunda taraflar arasında kurulan akdın hukukî niteliği ve ödemenin nasıl gerçekleştirileceği sorunu, bu tartışmaların odağı haline gelmiştir. Buna dair sunulan çözüm önerileri incelendiğinde, paranın değer değişimini dikkate alanların, Ebû Yūsuf'un felslerin değer değişiminde kıymetin itibara alınacağına ilişkin görüşünü esas olarak kabul ettikleri görülmüştür. Öte yandan, ilgili yaklaşımın günümüz kâğıt paraları için geçerli olamayacağını savunanlar da bulunmaktadır. Bu çalışma, Ebû Yūsuf'un felslerin değer değişimine ilişkin görüşünün günümüz kâğıt paralarına uyarlanmasının imkânını sorgulamaktadır.

Paranın değer değişiminin (رخص "ruhs" ve غلا "galâ") borçlara etkisi meselesi; faiz yasağı, adaletin sağlanması ve taraflar arasında haksız iktisadî değer (malvarlığı) naklinin gerçekleşmemesi gibi İslâm hukukunun temel prensipleriyle ilişkilidir. Bu nedenle, söz konusu meseleyle günümüz İslâm hukukçuları tarafından yoğun bir ihtimam gösterilmektedir. Ancak, 20. yüzyıl öncesi kaleme alınan fıkıh eserlerinde, paranın değer değişiminin akitlere etkisi meselesinin böylesi bir önemi haiz olmadığı görülür. Hatta birçok eserde paradaki değer dalgalanmasının akde herhangi bir etkisinin

olmayacağı vurgulanmıştır.¹ Bu eserlerin telif edildiği dönemlerde geçerli olan ekonomik sistem, madenî para sistemidir. Bu sistemde yaygın olarak kullanılan dinar ve dirhemler, özsel değere sahip olduklarından neredeyse hiç değer değişimine uğramamaktadır. Muhtemelen bu nedenle, dinar ve dirhemlerin değer değişiminin akde herhangi bir etkisinin olmayacağı ifade edilmiştir. Burada temel tartışma noktası, alışverişlerde bozuk para olarak kullanılan, özsel değeri haiz olmayan felsler ve katkı maddesi fazla olan paralardır. Bu tür paralar, dinar ve dirhemlerin aksine değerlerini kesildikleri madenlerden almazlar. Onların değerini belirleyen insanların kabulleridir. Bu sebeple, bahsi geçen paralarda değer değişimi mümkündür. Dolayısıyla söz konusu duruma ilişkin fakihlerin çoğunluğunun yaklaşımı, bu paraların değer değişiminin akdi ilişkilere herhangi bir etkisinin olmayacağı yönündedir.

Yukarıdaki görüşü benimseyenlerin aksine paradaki değer dalgalanmalarının akde etkisi olduğunu savunanlar ise Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişiminde kıymetin itibara alınacağı görüşüne dayanmaktadır.² Bu bağlamda, bazı günümüz İslâm hukukçuları, kâğıt paraların da felsler gibi itibarî değere sahip olduğu gerekçesiyle Ebû Yûsuf'un felsler konusundaki yaklaşımını, kâğıt paraya uyarlama girişiminde bulunmaktadır. Konuya ilişkin değerlendirmeler, ilgili bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

¹ Örnek olarak bk. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1993), 12/29; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'* (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 5/242; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidin, "Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nukûd", *Mecmûatü'r-resâil İbn Âbidîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 2/60; Abdulganî Meydânî el-Ganîmî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb* (Beyrut: el-Mektebü'l-İlmiyye, 2008), 2/60; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğni* (Mısır: Mektebetü'l-Kâhira, ts.), 4/244; Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'l-fetâvâ* (Medine Münevvere: Mecmau'l-Melik, 1995), 29/535; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *el-Hâvi li'l-fetâvâ* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2004), 1/116; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1983), 6/292; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Huraşî el-Mâlikî, *Şerhi Muhtasarı Halîl li'l-Huraşî* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 5/55; Ebû Muhammed Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed ez-Zürkânî el-Vefâi ez-Zürkânî, *Şerhu Muhtasar Halîl* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 5/107.

² Örnek olarak bk. Burhânüddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz Buhârî Merginânî, *el-Muhitü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* (Beyrut : Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2003), 6/305; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhi Kenzi'd-Dekâik ve haşiyetü minhatü'l-hâlik* (Mısır: Daru'l-Kitabî'l-İslâmî, ts.), 6/219; İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Dımaşk: Ma'hedu Cem'iyyetü'l-Fethi'l-İslâmî, ts.), 4/533; İbn Âbidin, "Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nukûd", 2/59; Müslim b. Emrullah, "Fulûsiyye Risalesi", çev. Emrullah Dumlu, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2014), 15.

Şimdiye kadarki yapılan değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere, Ebû Yûsuf'un felslerle ilgili yaklaşımını inceleyen akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında, paranın değer değişiminin (enflasyonun) borçlara etkisi konusunda Ebû Yûsuf'un anılan tutumu çerçevesinde tartışmalara değinen ve çalışmamıza olası katkıları sunabilecek önemli çalışmalar yer almaktadır. Söz konusu çalışmaların kendi ölçeklerinde kıymetli oldukları ifade edilmelidir. Bu bağlamda, çalışmamızın hacmini göz önünde bulundurarak öne çıkan bazı güncel akademik çalışmaları değerlendirmeyi uygun görmekteyiz:

“*Hanefi Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi*” adlı makalesinde (2021) Ahmet Muhammet Peşe; Ebû Yûsuf'un görüşünü, borcun konusu ve sebebi bakımından analiz etmekte ve söz konusu görüşün illeti hakkında çıkarımlarda bulunmaktadır.³ İlgili literatüre önemli katkılar sunan bu çalışmanın, eleştiriye açık bazı noktalar içerdiği ifade edilmelidir. Söz gelimi, çalışmanın lehte ve aleyhteki görüşleri aktarmaması konunun derinlemesine analiz edilmediğini düşündürmektedir. Ayrıca çalışmanın ulaştığı sonuçlar da eleştiriye açıktır. Örneğin, yazarın, Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimi hakkındaki görüşünün günümüz kâğıt paralarında geçerli olmadığını ifade etmek için kullandığı argüman, -felslerin Ebû Yûsuf'un yaşadığı dönemde asıl para birimi olan dirhemlerin küsuratını tamamlayan bozuk paralar olmaları- mutlak olarak doğruluk değeri taşımamaktadır. Çünkü, Ebû Yûsuf'un görüşünün dayandığı gerekçe hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

“*et-Tedahhumu'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî*” adlı doktora tezinde (2004) Halid b. Abdullah b. Muhammed el-Muslih, enflasyonun borçlara etkisi konusunu bütün yönleriyle ele alma gayretindedir.⁴ Bu yönüyle çalışmanın konunun literatürüne önemli bir katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak gerek konunun ele alınmasında gerekse meseleye dair argümanların değerlendirilmesinde birtakım varsayımların etkili olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki anılan mülahazalar ışığında, bu çalışmada, Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimi konusundaki görüşünün günümüz kâğıt paralarına uyarlanabilirliği ele alınacaktır. İlgili literatürdeki çalışmalar, araştırmamıza ışık tutacak verilere sahip olmalarına rağmen, meseleye odaklandığımız şekilde konuyu ele almamaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda, sosyal bilimler nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesine dayalı içerik analizi ve kısmen de betimsel analiz araçlarını işleterek Ebû

³ bkz. Ahmet Muhammet Peşe, “*Hanefi Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi*”, *Kocatepe İslâmî İlimler Dergisi* 4/2 (2021), 329-345.

⁴ Halid b. Abdullah b. Muhammed el-Muslih, *et-Tedahhumu'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Riyâd: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2004).

Yûsuf'un felsler konusundaki görüşünün günümüz kâğıt paralarına uyarlanabilirliği hakkında daha kapsamlı ve nesnel bir analiz sunmayı hedeflemekteyiz. Anılan yöntemlerle gerçekleştireceğimiz analiz sayesinde, literatürdeki eksikliği gidermeyi ve meseleye ilişkin tartışmalara daha sağlam bir zemin oluşturmayı amaçlamaktayız.

1. Ebû Yusuf'un Görüşünün Konusu ve Sebebi Bakımından Kapsamı

Ebû Yûsuf'un görüşünün konusu ve sebebine değinmeden önce, ilgili literatürde bu görüşün ilk kez geçtiği kaynaklar incelendiğinde; Hanefî mezhebinin temel kaynakları olarak kabul edilen zâhirü'r-rivâye ve nâdirü'r-rivâye gibi eserlerde Ebû Yûsuf'un söz konusu görüşünün yer almadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, mevcut bilgilere dayanarak *el-Muhîtü'l-Burhânî* isimli eserinde Burhâneddin el-Buhârî'nin (ö. 616/1219), zamansal olarak görece yakın bir dönemde yaşayan Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) günümüze ulaşmayan *el-Müntekâ* adlı eserine referansla Ebû Yûsuf'un bahsi geçen görüşüne ilk defa yer verdiği görülmüştür. *el-Muhîtü'l-Burhânî'nin* ardından sırasıyla *Hulâsatü'l-fetâvâ* ve *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye* eserlerinde anılan görüşün aktarıldığı tespit edilmiştir. Ancak *Muhît*'ten farklı olarak, *Hulâsa* ve *Bezzâziyye*'de aktarılan görüşte tercih yapıldığı ve bu bağlamda Ebû Yûsuf'un görüşünün (müftâ bih) fetvada asıl olduğu ifade edilmiştir.⁵ Söz gelimi *Bezzâziyye*'de fetva şu şekildedir:

إذا غلت الفلوس قبل القبض أو رخصت قال أبو يوسف: قولي وقول أبي حنيفة في ذلك سواء، وليس له غيرها، ثم رجع أبو يوسف وقال عليه قيمتها من الدراهم يوم وقع البيع ويوم وقع القبض، وعليه الفتوى

“Kabzdan önce (akit kurulduktan sonra ve ödeme yapılmadan önce) fulûs pahalılaştır veya ucuzlarsa Ebû Yûsuf şöyle demiştir: (Alacaklıya) verdiğinden başkası yoktur, bu konuda benim ile Ebû Hanîfe'nin görüşü aynıdır. Daha sonra Ebû Yûsuf görüşünden döner ve şöyle der: (Borçlu borç aldığı paranın) satış ve kabz günündeki dirhem değerini ödemelidir ve fetva buna göredir.”⁶

Ancak konuya ilişkin bazı kaynaklarda, felslerin değer değişiminde mislin ödenmesi hususunda görüş birliği bulunduğu da rivayet edilmiştir. Bunlardan Kâsânî'nin (ö. 587/1191) ifadeleri şu şekildedir:

⁵ İbn Âbidîn, “Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nukûd” isimli risalesinde, Ebû Yûsuf'un görüşünün ilk kaynaklarına temas etmektedir. Buna göre görüşün, ez-Zahîre ve el-Hulâsa gibi eserlerde el-Müntekâ'ya dayandırılarak aynı şekilde aktarıldığını ve İbn Nüceym'in el-Bahru'r-râik isimli eserinde aynı ifadeyi naklettiğini ve doğruluğunu takrir ettiğini belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz: İbn Âbidîn, “Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nukûd”, 2/58.

⁶ Hafızüddin Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Harizmî el-Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye* (Sehârenpûr: Mektebetü'l-ittihad, ts.), 1/299.

icâre ve nikâhın bu kapsam dahil olup olmadığı konusunda soru işaretlerini de gündeme getirmektedir. Nitekim rivayetin ilk geçtiği kaynaklardan biri olan *Hulâsatü'l-fetâvâ ve el-Fetâva'l-Bezzâziyye* gibi eserlerde, Ebû Yûsuf'un paranın değer kaybı ile ilgili (enflasyon) görüşünden sonra kısaca paranın tedavülden kalkması meselesi ele alınmış ve ardından satım akdi hükmünün icâre ve nikâh akdi için de geçerli olduğu belirtilmiştir.¹² Bu durumda, icâre ve nikâhın paranın değer değişimine ilişkin görüşle ilgili değil, paranın tedavülden kalkmasına ilişkin görüşle irtibatlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak, genel kabule göre icâre ve nikâhın satım akdi ile aynı hükümlere tabi olduğu ve söz konusu ifadenin hem paranın tedavülden kalkması hem de paranın değer değişimi meselelerini içerecek şekilde kullanılması olasılığını arttırmaktadır. Çünkü Zeynüddîn İbn Nüceym ve kardeşi Sirâcüddîn İbn Nüceym (ö. 1005/1596), Ebû Yûsuf'un paranın değer değişimine ilişkin görüşünün hemen ardından satım akdi hükmünün icâre ve nikâh akdi için de geçerli olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda, icâre ve nikâhın bu iki fakihe göre Ebû Yûsuf'un yaklaşımının kapsamına dahil olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak, söz konusu sonucun anılan fakihler tarafından açık bir şekilde ifade edilmediği de belirtilmelidir.¹³

Klasik kaynaklardan farklı olarak günümüz araştırmacılarından bazıları, Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimine ilişkin görüşünün kapsamına gasp ve itlaf gibi haksız fiil borçlarını da dahil etmektedir.¹⁴ Ancak klasik fıkıh eserlerinde söz konusu borçların Ebû Yûsuf'un yaklaşımının kapsamına dahil olduğunu gösteren bir ifade bulunmamaktadır. Öte yandan, Hanefî fıkıh geleneğinde gasp konusu, kesâdla ilgili yaklaşımın kapsamına dahil edilirken paranın değer değişimiyle ilgili görüşün kapsamına dahil edilmemiştir.¹⁵

Buraya kadar olan kısmı özetlemek gerekirse, Hanefî mezhebinde kabul gören görüşe göre Ebû Yûsuf'un görüşü, satım ve karz akdi gibi borç sebeplerini kapsamaktadır. Bununla birlikte, icare ve nikâh konularında belirsizlik söz konusudur. Bazı Hanefî alimler, icare ve nikâhı Ebû Yûsuf'un görüşünün kapsamına dahil ederken diğerleri ise

¹² el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 215; Peşe, "Enflasyonun Borca Etkisi", 334.

¹³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 6/219; Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 3/540; Peşe, "Enflasyonun Borca Etkisi", 335.

¹⁴ Beşir Gözübenli, "İslâm Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba", *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* (Konya: Kombad, 1997), 631.

¹⁵ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 8/416; Osman b. Ali ez-Zeylâî, *Tebyinü'l-hakâik Şerhi Kenzi'd-Dekâik ve Haşiyetü's-Şelebî* (Bulak: Matbaatü'l-Emiriyye, 1896), 4/142.

bu akitleri Ebû Yûsuf'un görüşünün dışında tutmaktadır. Gasp ve itlaf gibi haksız fiillerden doğan borçlar ise bu kapsamın dışında bırakılmıştır.¹⁶

Ebû Yûsuf'un görüşünün borcun sebebi açısından kapsamının belirlenmesi sonrasında, bu yaklaşımın borcun konusu bakımından incelenmesi sonucunda, elimizdeki rivayette yalnızca felslerin değerindeki artış ve azalışın vurgulandığı gözlemlenmektedir. Başka bir ifadeyle, bu rivayette borcun konusu olarak yalnızca felsler ele alınmaktadır. Ancak, söz konusu rivayette yer almayan diğer borç türlerinin Ebû Yûsuf'un görüşünün kapsamına dahil olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Nitekim mezhep literatüründe borç türleriyle ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Söz gelimi, bazı kaynaklar saf altın ve gümüş paraların felsler gibi değerlendirilebileceğini belirtirken diğerleri Ebû Yûsuf'un görüşünün felsler dışındaki paraları kapsamadığını¹⁷, kimileri ise söz konusu görüşün, katkı maddesi fazla olan paraları da kapsadığını ifade etmektedir.¹⁸ Ayrıca mezhepteki anlatımdan farklı olarak bir başka görüşe göre ise her türlü veznî ve keyfî mal bu kapsamdadır.¹⁹

İbn Âbidîn, Hanefî mezhebi fakihleri arasında görece geç bir dönemde yaşamış olması dolayısıyla, öncesinde yazılmış birçok eserden önemli ölçüde faydalanma imkânı bulmuştur. Kaleme aldığı eserlerde, bir fikrin tarihsel süreç içindeki gelişimini, değişimini ve etrafındaki tartışmaları analiz etme imkânına sahip olmuştur.²⁰ Bu nedenle, İbn Âbidîn'in değerlendirmeleri hem kendi döneminde hem de kendisinden sonraki dönemlerde yaşayan araştırmacıların müstağni kalamayacağı niteliktedir. Bu bağlamda, İbn Âbidîn'in Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimine ilişkin görüşünü analizi önemi haizdir. İbn Âbidîn, Ebû Yûsuf'un yaklaşımının saf altın ve gümüşü de kapsadığını iddia edenlerin açık bir hata içerisinde olduklarını belirtir. Ona göre, Ebû Yûsuf'un felslerle

¹⁶ Fıkıh kaynaklarında Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimine ilişkin görüşünün, gasp ve itlaf gibi haksız fiil suçlarını içerip içermediğine dair bir açıklama veya yoruma rastlanmadığını belirttik. Bununla birlikte, bu durumun arka planında riba endişesinin yatabileceği öne sürülebilir. Zira fıkıh geleneğinde özellikle konusu para olan gasp suçlarına ilişkin sunulan çözüm önerilerinde sıklıkla riba şüphesi gerekçe olarak gösterilmektedir. Örnek olarak bkz: İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/474; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûfî, *Keşşâfü'l-kunâ' an metni'l-iknâ'* (Riyad: Vizâratü'l-Adl fi'l-Memleketi'l-Arabiyye es-Suûdiyye, 2008), 9/286. Öte yandan günümüzde, mevcut ekonomik koşullar göz önünde bulundurulduğunda gasp ve itlaf suçlarında paranın değer kaybı itibara alınması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi geçmişten farklı olarak günümüzde paradaki değer kaybı daha belirgindir.

¹⁷ Ebûssuûd Muhammed el-Mısrî, *Fethullahi'l-mu'in alâ şerhi'l-Kenz* (Kahire: Matbaatü Cem'iyeti'l-Me'arif, ts.), 2/640.

¹⁸ İbn Âbidîn, "Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâli'n-nukûd", 2/60-61.

¹⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 6/96.

²⁰ Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 253.

ilgili görüşü, katkı maddesi fazla olan paraları da içermektedir. Çünkü katkı maddesi fazla olan paralar da felsler gibi istilâh olarak para kategorisinde değerlendirilmektedir.²¹

Ebû Yûsuf'un görüşünün borcun sebebi ve konusu bakımından kapsamının analiz edilmesinin ardından söz konusu görüşün tarihsel veriler ışığında mezhep literatüründeki konumu tespit edilecektir.

2. Ebû Yûsuf'un Görüşünün Fetvaya Yansıması

Bu başlık altında, Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimine ilişkin görüşünün mezhep literatüründe nasıl anlaşıldığı, geçirdiği evrimler ve neden fetvada tercih edildiği (müftâ bih) gibi konulara odaklanılacaktır. Bu amaç doğrultusunda, paranın değer kaybı meselesine dair telif edilen müstakil risaleler, fetva literatürü ve meselelerin tarihi arka planını doğru bir şekilde anlamak için tarih kitaplarına başvurulacaktır.

Klasik dönem temel Hanefî metinlerinde Ebû Yûsuf'un nihai görüşüne yer verilmeyip yalnızca cumhurun görüşüne yer verilmiştir. Ancak Osmanlı dönemine denk gelen Hanefî edebiyatında fetvaya esas olan (müftâ bih) görüşün Ebû Yûsuf'un görüşü olduğu ifade edilmiştir.²² Burada Ebû Yûsuf'un görüşüne neden uzunca bir süre atıf yapılmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu soruya birçok açıdan cevap vermek mümkündür: Öncelikle, günümüz para olaylarından farklı olarak klasik dönemde tedavülde olan paralarda özellikle altın ve gümüşte değer kaybı neredeyse hiç görülmemektedir.²³ Çünkü altın ve gümüş, kıymetlerini kesildikleri madenden almaktadır. Ancak zamanla altın ve gümüş dışında çeşitli madenlerden elde edilen ve değeri devlet başkanları tarafından belirlenen paraların dolaşımında artış ve tağşiş uygulamalarının belirginleşmesi, para değerinin düşmesi meselesini daha önemli hale getirmiştir.²⁴ İkinci olarak ise telif edilen fıkıh kitaplarında parasal olayların, para değerinin artması ve azalmasından (ruhs ve galâ) ziyade paranın tedavülden kaldırılması (kesâd ve inkitâ) bağlamında ele alındığı görülmektedir.²⁵ Bu da kesâd ve inkitâ

²¹ İbn Âbidin, "Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nukûd", 2/61.

²² Örnek olarak bkz. el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 1/299; et-Timurtâşî, *Bezlü'l-Mechûd*, 85; İbn Âbidin, "Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nukûd", 2/58-60; Güney, *İslâm İktisadında Para Bakırdan Dijitale*, 53.

²³ Örnek olarak bkz: İlk Osmanlı akçesinin 1326 yılında basılmasından 1740 yılına kadar olan 414 yıllık bir süre zarfında, akçenin değerindeki düşüş oranı %84,3 olarak hesaplandı. Dolayısıyla yıllık ortalama değer kaybı %0,2'ye denk gelmişti. Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Dene-timi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 43 (1987), 119.

²⁴ Gözübenli, "Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba", 627.

²⁵ Örnek olarak bkz: es-Serahsî, *el-Mebsût*, 14/29; el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 5/242; Meydanî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-kitâb*, 2/60; İbn Âbidin, "Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nukûd", 2/60.

olaylarının ruhs ve galâ olaylarına oranla daha fazla meydana geldiğini akla getirmektedir.

Paranın değer değişiminin akitlere etkisi konusunda yazılan müstakil risaleler incelendiğinde, Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşün zamanla değişim gösterdiği gözlemlenmiştir. Söz konusu değişim, özellikle 16. yüzyıl Osmanlısı'nda daha belirgin hale gelmektedir. Özellikle Timurtâşî'nin (ö. 1006/1598) "*Bezlü'l-mechûd fi tahrîri esileti tağayyûri'n-nukûd*" isimli risalesi, bu konuda bahsedilen kanıya varılmasına olanak sağlamaktadır.

Tarihte meydana gelen olaylar, arka planlarıyla birlikte ele alındığında şüphesiz daha isabetli çıktıkların elde edilmesi mümkün olmaktadır. Bu nedenle, Timurtâşî'nin yaşadığı dönem ve onu çevreleyen koşulların bilinmesi mühimdir. Timurtâşî, 16. yüzyıl Osmanlı'sında yaşamış bir alimdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, gelir sağlayan savaşlar yerine uzun süreli ve masraflı mücadelelere girmiştir. Anılan durum askerî, malî ve demografik alanlarda değişiklikler meydana getirmiştir. Ortaya çıkan değişiklikler sonucunda Osmanlı devleti, hazinedeki parayı sunî bir şekilde arttırmak için tağşîş siyaseti izlemiştir.²⁶ Söz gelimi, 1584 yılında 100 dirhemden elde edilen akçe miktarı 450 iken, tağşîş uygulamasının ardından 1586'da 800 dirheme çıkmıştır. Ayrıca, aynı yıllarda akçenin ağırlığı 0,68 gramdan 0,38 grama düşmüştür. Bu durum, Osmanlı akçesinin 15 yıllık bir süre içinde %53 oranında reel değer kaybına uğradığını göstermektedir.²⁷ Tağşîş siyaseti sonucunda, tedavüldeki akçelerin satın alım gücünde gözle görülür değişimler meydana gelmiştir. Ayrıca yeni fethedilen ve merkeze uzak bölgelerde, eskiden kullanılan para birimlerinin tedavülde kalmasına izin verilmiştir. Bu nedenle farklı bölgelerde çeşitli para birimleri tedavülde olmuştur.²⁸

Timurtâşî, anılan risalesinde, yaşadığı dönemde bazı sikke çeşitlerinin tedavülden kaldırılması ve değerinin zamana ve bölgelere göre değişiklik göstermesi gibi sorunların, davalarda karşılaşılan en büyük problem olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ülkenin çeşitli bölgelerinde benzer içerikli davalarda farklı hükümlere varıldığından bahsederek bu farklılaşmanın, halk nezdinde yargıya olan güveni zedelediğine dikkat çekmiştir. Timurtâşî, dönemindeki problemlere vâkıf olan bir alim olarak kâdırlara ve

²⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi: 1500-1914* (İstanbul: İletişim, 2021), 118.

²⁷ Mehmet Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi* (Ankara: Fol, ts.), 16.

²⁸ Örnek olarak bkz. Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşîş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", 12-23; Abdülkadir Atar, "XVIII. Asır Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı'da Tedavül Aracı Olarak Kullanılan Paralar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 65-85; Şeyma Akbayır, *16. Yüzyılda Osmanlı'da Paranın Değer Kaybı ve Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi* (İstanbul: Albaraka, 2020), 63-65.

müftülere yol göstermek amacıyla kaleme aldığı risalesini iki bölümden oluşacak şekilde tasarlamıştır. Birinci bölümde, yaşadığı dönemdeki parasal sorunları aktararak bunlara çözüm olarak Ebû Yûsuf'un görüşünü sunmuştur. İkinci bölümde ise Ebû Yûsuf'un görüşünün mezhepte tercih edilen görüş olduğunu (râcih) vurgulayarak kazâda ve fetvada hukuk birliğinin sağlanması adına râcih görüşle hükmedilmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.²⁹

Parasal olaylar hakkında müstakil risale telif eden müelliflerden bir diğeri yaklaşık olarak Timurtâşî ile aynı dönemde yaşamış olan Kınalızâde Müslim b. Emrullah'dır (ö.994/1586). Kınalızâde, "Fulûsiyye" adını verdiği risalesinde daha çok paranın piyasadan kalkması meselesi üzerinde durmuş ve mezhep içerisinde konunun hangi yönlerden ele alındığına ve yorumlandığına odaklanmıştır. Paranın değer değişimi meselesinde ise Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un ilgili görüşlerini zikretmekle yetinmiştir.³⁰ Ancak bu durum, Kınalızâde'nin paranın piyasadan çekilmesi durumunun akde etkisini ayrıntılı bir şekilde ele alırken paranın değer kaybetmesi meselesinde niçin yalnızca Şeyhain'in görüşlerini aktarmakla yetindiği sorusunu akla getirmektedir. Bunun farklı açıklamaları olabilir. Söz gelimi, Kınalızâde, paranın değer dalgalanması konusunda Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsemiş olabilir veya kesâd ve inkitâ olaylarının; ruhs ve galâ olaylarına oranla daha sık meydana geldiği için müellif, bu konulara daha çok eğilme gereği duymuş olabilir. Ayrıca, Timurtâşî'nin risalesinin yazılmasına neden olan tağşîş uygulamaları, Kınalızâde'nin hayatının sonlarına tekabül etmektedir. Bu da Kınalızâde'nin risalesini yazarken para değerindeki dalgalanmalarla karşılaşmamış olabileceğini düşündürmektedir.

Kınalızâde ve Timurtâşî'nin ardından parasal olaylara ilişkin müstakil risale telif eden bir diğer alim ise İbn Âbidîn'dir. *Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâili'n-nukûd* isimli risalesinde İbn Âbidîn, diğer fikhî konularda olduğu gibi paranın değer değişimi meselesinde de mezhep içerisindeki yaklaşımları sebr ve taksim etmiştir. Böylelikle Ebû Yûsuf'un görüşünün doktrinindeki yerini kronolojik olarak ele alarak tespit etmiştir. Bu bağlamda, Ebû Yûsuf'un görüşünün fetvada asıl olduğunu belirtmek adına Timurtâşî'nin aşağıdaki sözünü aktarması, meseleye ilişkin yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir:

"Mezhepte görüşlerine itibar edilen hocalarımızın muteber kitaplarından çoğunu araştırdım, (paranın değer değişiminde) Ebû Hanîfe'nin kavliyle fetva verilmesi gerektiğini söyleyeni görmedim. Bilakis yalnızca "Kâdî İmam böyle fetva verirdi" dediler. Amma Ebû

²⁹ et-Timurtâşî, *Bezlü'l-mechûd*, 85.

³⁰ Müslim b. Emrullah, "Fulûsiyye Risalesi", 202.

Yûsuf'un kavline gelince, muteber kitapların çoğunda temel olsun diye fetvayı ona dayandırdılar."³¹

Bu başlık altında, Ebû Yûsuf'un paranın değer değişimine ilişkin görüşünün mezhepteki yeri bir diğer ifadeyle mezhep literatüründeki yansımaları tarihi veriler ışığında incelenmiştir. Bir sonraki başlıkta ise söz konusu görüşün, günümüz kâğıt paralarına uyarlanmasının imkânı ele alınacaktır.

3. Ebû Yûsuf'un Görüşünün Günümüz Kâğıt Paralarında Geçerliliği

Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimine ilişkin görüşünün günümüz kâğıt paralarına uyarlanmasının imkânı sorgulandığında temelde iki yaklaşımın bulunduğu gözlemlenmektedir. Birinci yaklaşım, kâğıt paraların da felsler gibi itibari bir değere sahip oldukları ve felsler gibi asli para birimi olmayan paralarda itibara alınan değer kaybının günümüzde asıl para birimi olarak kullanılan kâğıt paralarda evleviyetle dikkate alınacağı gerekçeleriyle Ebû Yûsuf'un görüşünün kâğıt paralar için de geçerli olduğunu savunmaktadır. İkinci yaklaşım ise Ebû Yûsuf'un görüşünün alışverişlerde bozuk para olarak kullanılan felslerle sınırlı olduğunu ve felslerin semen olmaları bakımından kıyemî olarak değerlendirilemeyeceğini iddia etmektedir. İlgili yaklaşımların gerekçeleri ve bunların analizi aşağıda sırasıyla sunulacaktır.

3.1. Ebû Yûsuf'un Görüşü Günümüz Kâğıt Paraları İçin Geçerlidir

Madeni para sisteminde tedavülde olan felsler, altın ve gümüş paralardan farklı olarak itibari bir değere sahiptir. Başka bir deyişle, felslerin kıymeti özünde taşıdıkları madenin maddi değerinden ziyade toplumun onlara verdiği değere dayalıdır. Benzer şekilde, kâğıt paralar da felsler gibi, ekonomik faktörlerin yanı sıra insanların güven ve kabulüne bağlı olarak değer kazanır. Bu bağlamda, Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişiminde kıymetin itibara alınacağı yönündeki görüşü, günümüz kâğıt paraları için de geçerlidir. Çünkü her ne kadar mahiyet olarak aralarında farklılık bulursa da sonuç itibarıyla kâğıt paralar da felsler gibi itibari değere sahiptir.³²

Konuya ilişkin Beşir Gözübenli'nin ifadeleri şu şekildedir:

³¹ وقد تنبعت كثيرا من المعتربات من كتب مشايخنا المعتمدة، فلم أزل من جعل الفتوى على قول أبي حنيفة، بل قالوا به كان يفتي الإمام القاضي
İbn Âbidin, "Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nukûd", 60; et-Timurtâşî, *Bezlü'l-mechûd*, 88-89.

³² Ali Bakkal, "İslâm Hukukunda Para ve Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995), 62; Halil Güneç, "Faiz, Finans Ve Borsa ile İlgili Bazı Meseleler", *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* (Konya: Kombad, 1997), 257-258; el-Muslih, *et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 132-133.

“(…) Görülüyor ki, Hanefi mezhebinde fetvada esas alınan (aleyhi'l-fetva) görüş olan, İmam Ebû Yûsuf'un bu içtihadına göre, itibari paralarla yapılan borçlanmalarda, borç geri ödenirken, borçlanılan miktarın, borçlanma tarihindeki nominal değeri değil, reel değerinin, ödeme tarihindeki karşılığı hesaplanıp ödenmesi gerekir.”³³

Gözübenli'nin açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, itibari paralarla gerçekleştirilen sözleşmelerde, borç geri ödenirken ödemenin borçlanma tarihindeki kıymeti yani reel değeri üzerinden ödenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Gözübenli, söz konusu görüşün Hanefi mezhebinde fetvada esas kabul edilen Ebû Yûsuf'un görüşüyle uyumlu olduğunu belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle, Gözübenli, Ebû Yûsuf'un felslere ilişkin yaklaşımının günümüz kâğıtlarında da geçerli olduğunu dile getirmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere paranın değer değişimine dair müstakil bir risale kaleme alan İbn Âbidîn, eserinde Ebû Yûsuf'un görüşünü talil etmektedir. Bu çerçevede, Ebû Yûsuf'un yaklaşımının temel gerekçesi, felslerin aslen para olarak yaratılmamış olmalarıdır. İbn Âbidîn, bu temel önermeden hareketle, para niteliği taşımayan katkı maddesi fazla olan dirhemleri, felslerin statüsünde değerlendirmekte ve bunu, mezhep literatüründen örnekler vererek temellendirmektedir. Dolayısıyla, yaratılış itibariyle para niteliği taşımayan kâğıt paraların da itibari değere sahip olduğu ve bu nedenle felslerle benzer hükümlere tabi tutulabileceği sonucuna ulaşılabilir.³⁴

Ebû Yûsuf'un görüşünün kâğıt paralar için de geçerli olduğunu öne sürenlerin argümanları, yalnızca felslerin kâğıt paralar gibi itibari değere sahip olmalarıyla sınırlı değildir. Bunun ötesinde, Ebû Yûsuf'un felsler gibi asıl para birimi olmayan paralarda itibara aldığı değer kaybının, günümüzde asıl para birimi olarak kullanılan kâğıt paralarda evleviyetle dikkate alınacağı öne sürülmektedir. Çünkü mahiyet açısından farklılıkları bulunsa da değer açısından daha düşük olan paralarda itibara alınan farkın, daha yüksek değere sahip olan paralarda evleviyetle dikkate alınacağı anlaşılmaktadır.³⁵

3.2. Ebû Yûsuf'un Görüşü Günümüz Kâğıt Paraları İçin Geçerli Değildir

Bu başlık altındaki görüş sahiplerine göre, Ebû Yûsuf'un felsler hakkındaki görüşü, temel iki gerekçe sebebiyle kâğıt paraları kapsamamaktadır. Bunlar; Ebû Yûsuf'un görüşünün alışverişlerde bozuk para olarak kullanılan felslerle sınırlı olduğu ve felslerin semen olmaları bakımından kıyemî olarak nitelendirilemeyeceğidir.

³³ Gözübenli, “Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, 631.

³⁴ İbn Âbidîn, “Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nukûd”, 2/61-63.

³⁵ Mustafa Yılmaz, *Enflasyon Farkının Para Borçlarına Etkisinin Fıkhi Tahli ve Katılım Bankacılığı Uygulamalarına Yansımaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 69.

Konuya ilişkin araştırma yapan Ahmet Muhammet Peşe'nin bulguları aşağıda belirtildiği şekildedir:

"(...) Kanaatimizce İmam Ebû Yûsuf'a göre fels borçları ödenirken dirhem değerinin esas alınması, felslerin o dönemdeki asıl para birimi olan dirhemlerin küsuratını tamamlayan bozuk paralar olmalarından kaynaklanmaktadır. Buna göre felsler bu işlevde kullanılmıyorsa İmam Ebû Yûsuf'un görüşünün kapsamından çıkacakları gibi, diğer paralar bu işlevde kullanılıyorsa İmam Ebû Yûsuf'un görüşünün kapsamına dahil olacaklardır. Hükümün gerekçesi bu şekilde tespit edildiğinde günümüzde asıl para birimi olarak kullanılan itibari paraların, İmam Ebû Yûsuf'un görüşünün kapsamına girmediği anlaşılmaktadır. Bu itibarla günümüzde enflasyonun dikkate alınması gerektiği görüşünü savunanların İmam Ebû Yûsuf'un görüşünü kaynak göstermeleri isabetli değildir."

Peşe, Ebû Yûsuf'un felslere ilişkin görüşünü gerekçelendirmektedir. Buna göre, felsler dirhemleri tamamlayan bozuk paralardır. Ebû Yûsuf'a göre ise bu paralarda görülen değer kaybı dirhem değeri üzerinden hesaplanarak ödenir. Ancak günümüz kâğıt paraları felslerden farklı olarak aslı para birimidir. Dolayısıyla Ebû Yûsuf'un görüşü anılan şekilde gerekçelendirildiğinde kâğıt paraların felslere kıyas edilerek değer kaybetmesi durumunda ödenmesi doğru değildir.³⁶

Ebû Yûsuf'un yaşadığı dönemde felslerin dirhemleri tamamlayan bozuk paralar olduğu tarihi verilerle sabittir. Ancak ilerleyen zamanlarda felslerin asıl para birimi olarak kullanıldığına dair aktarımlar da bulunmaktadır. Nitekim Mısırlı ünlü tarihçi Makrîzî, felslerin yalnızca dirhemlerin küsuratını tamamlayan bozuk paralar olarak değil aynı zamanda asıl para birimi olarak da tedavül ettiğini nakletmektedir.³⁷

Ebû Yûsuf'un görüşünün kâğıt paralar hakkında geçerli olmadığını iddia edenlerin diğer bir gerekçesi ise felslerin kıymetli olarak nitelendirilemeyeceğidir. İlgili yaklaşımı benimseyen yazarlardan Muhammed Takî Osmanî'nin ifadeleri aşağıdaki şekildedir:

"(...) Modern zaman öncesinde fulûs, altın ve gümüş paraya bağlı ve o ikisi esas alınarak kıymeti belirlenen bir değişim aracıydı. Nitekim, fulûs altın ve gümüş paraların bozuk parası olarak değerlendirilirdi. (...) Enflasyon farkını borca dahil etmenin caiz olduğunu"

³⁶ Peşe, "Enflasyonun Borca Etkisi", 342; Benzer bir değerlendirme için bkz: Muhammed Takî el-Osmânî, *Buhûs fî kadâyâ fikhiyye* (Şam: Daru'l-Kalem, 2003), 188.

³⁷ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme* (Gize: Aynü'd-Dirâsât ve'l-Buhûs el-İctimâiyye ve'l-insâniyye, 2008), 151.

savunan fikhîçilerin borcun fiyat endekslerine sabitlenmesi gerektiğini söylemeleri misli olan parayı kıyemî bir mala dönüştürmeleri anlamına gelir."³⁸

Takî el-Osmanî'nin yukarıdaki açıklamalarından anlaşılacağı üzere felsler, semen olmaları sebebiyle kıyemî olarak değerlendirilemez. Bu nedenle, Ebû Yûsuf'un felslere ilişkin görüşünün, kâğıt paralardaki değer kayıplarını tazmin etme konusunda referans olarak gösterilmesi doğru değildir.

Takî el-Osmanî ve benzeri yazarların, felslerin değer dalgalanması konusunda Ebû Yûsuf'un görüşünden bağımsız olarak kıyemi-misli ayırımına odaklanması, teorik olarak doğru kabul edilebilir; ancak mevcut ekonomik faktörler ve insanların talepleri gibi unsurların itibari paraların değer değişimine yol açtığı göz önüne alındığında, bu yaklaşımın uygunluğu sorgulanabilir. Örnek vermek gerekirse, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan enflasyon verileri, bir ay içinde 100 TL'nin değerinin 95 TL'ye düştüğünü göstermektedir. Bu durum, yerel para birimi olan TL'nin, Ebû Yûsuf'un görüşüne göre itibari bir değere sahip olduğu ve dolayısıyla kıyemî olarak kabul edilemeyeceği argümanının pratikte farklı sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Öte yandan, Takî el-Osmanî'nin eleştirisi kabul edilse bile, misli malların dahi zamanla değerinde değişiklik yaşandığı düşünüldüğünde, paranın sadece değer değişimi nedeniyle kıyemi mal kategorisine dahil edilmemesi gerektiği sonucuna varılabilir.

Sonuç

Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimine ilişkin görüşünün günümüz kâğıt paralarına uyarlanmasının imkânını ele aldığımız bu çalışmamızda ilgili yaklaşımların derinlemesine analizi sonucunda aşağıda sunulan bulgulara ulaştık:

Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimine ilişkin görüşünün günümüz kâğıt paralarına uyarlanabilirliği konusunda iki temel yaklaşımın bulunduğu gözlemledik. Birinci yaklaşım, kâğıt paraların da felsler gibi itibari bir değere sahip oldukları ve felsler gibi asli para birimi olmayan paralardaki değer kaybının günümüzde asli para birimi olarak kabul edilen kâğıt paralarda aynı şekilde göz önünde bulundurulması gerektiğini savunur. İkinci yaklaşım ise Ebû Yûsuf'un görüşünün alışverişlerde bozuk para olarak kullanılan felslerle sınırlı olduğunu ve felslerin semen olmaları bakımından kıyemî olarak değerlendirilemeyeceğini öne sürmektedir. Böylelikle, Ebû Yûsuf'un felslere ilişkin görüşünün kâğıt paralara kıyas edilerek kapsamının genişletilmesinin doğru olmadığı ifade edilmektedir.

³⁸ Takî el-Osmânî, *Buhûs fî kadâyâ fikhîyye*, 187; İhsan Şenocak, *Küresel Krizden Çıkış İslâm İktisâdı* (İstanbul: Hüküm Kitap, 2021), 106-115.

Anılan yaklaşımların argümanlarını incelediğimizde, birinci yaklaşımın daha isabetli olduğu sonucuna vardık. Zira yukarıda geçtiği üzere, felsler, yalnızca dirhemlerin küsuratını tamamlayan bozuk paralar olarak değil aynı zamanda asıl para birimi olarak da tedavül etmiştir. Bununla birlikte, İslâm hukukçularının felslere yönelik yaklaşımında bir değişiklik gözlemlenmemiştir. Öte yandan, yukarıda belirtildiği üzere Ebû Yûsuf'un görüşüne ilişkin gerekçeye İbn Âbidîn dışında değinen başka bir kaynak bulunmamakta ve görüşün gerekçesi tam olarak tespit edilememektedir. Hal böyle iken konuya dair müstakil risale kaleme alan ve meseleyi derinlemesine analiz eden İbn Âbidîn'in, Ebû Yûsuf'un görüşünün gerekçesini felslerin para olarak yaratılmamış olmaları şeklinde belirtmesi ve katkı maddesi fazla olan paraları da bu kategoride değerlendirmesi, hipotezimizi destekler niteliktedir. Ayrıca Ebû Yûsuf'un yaşadığı dönemde alışverişlerde bozuk para olarak kullanılan felslerde dikkate alınan değer değişiminin, günümüzde asıl para birimi olan kâğıt parada evleviyetle itibara alınacağı yönündeki yaklaşım, bu yöndeki kanaatimizi güçlendirmektedir.

Yukarıda sunulan bulgulardan hareketle edindiğimiz kanaate göre, Ebû Yûsuf'un görüşünün gerekçesi -İbn Âbidîn'in tespit ettiği gibi- felslerin para olarak yaratılmamış olmalarıdır. Bu da günümüzde itibari değere sahip olan kâğıt paranın da bu kapsamda değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Buradan hareketle kâğıt parada görülen değer değişiminde Ebû Yûsuf'un görüşünü referans alarak akit günündeki değer üzerinden ödeme yapılması gerektiğini savunanların daha isabetli bir tutum sergilediği sonucuna varmaktayız.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Tarafsızlık/Impartiality: Dergi editör kurulunda yer alan yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır./The author, who is on the editorial board of the journal, did not intervene in any stage of the article evaluation process and publication, and the refereeing process was completed by adhering to the principles of scientific impartiality.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Akbayır, Şeyma. 16. Yüzyılda Osmanlı'da Paranın Değer Kaybı ve Timurtâş'ın Nükûd Risalesi. İstanbul: Albaraka Kültür Sanat ve Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Atar, Abdülkadir. "XVIII. Asır Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı'da Tedavül Aracı Olarak Kullanılan Paralar". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 61-85.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Bakkal, Ali. "İslâm Hukukunda Para ve Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995), 45-80.
- Bezzâzî, Hafîzüddin Muhammed b. Muhammed b. Şihab el-Kerderî el-Harizmi. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*. 3 Cilt. Sehârenpûr: Mektebetü'l-İttihad, 1. Basım, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahâtı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1. Basım, ts.
- Buhârî, Burhanüddin (Burhanü's-şeria) Mahmûd b Ahmed b. Abdilaziz Buhârî Mer-ginânî Burhaneddin. *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*. Beyrut : Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2003.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kinâ' an metni'l-iknâ'*. 15 Cilt. Riyad: Vizâratü'l-Adl fi'l-Memleketi'l-Arabiyye es-Suûdiyye, 2008.
- Erdem, Ekrem. "Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası: Dönemsel Bir Analiz". *Bankacılar Dergisi* 56 (2006), 10-28.
- Gözübenli, Beşir. "İslâm Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba". *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*. 607-659. Konya: Kombad, 1. Basım, 1997.
- Günenç, Halil. "Faiz, Finans ve Borsa ile İlgili Bazı Meseleler". *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*. 257-270. Konya: Kombad, 1. Basım, 1997.
- Güney, Necmeddin. *İslâm İktisadında Para Bakırdan Dijitale*. ed. Cem Korkut. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Mâlikî. *Şerhi Muhtasar Halil lil-Haraşî*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1. Basım, ts.
- Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-muh-tâc fi şerhi'l-Minhâc*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1. Basım, 1983.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. "Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nukûd". *Mecmûatü'r-resâil İbn Âbidin*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.

- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki, 1252/1836. *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. 13 Cilt. Dımaşk: Ma'hedu Cem'iyetü'l-Fethi'l-İslâmî, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî*. Mısır: Mektebetü'l-Kâhire, 1. Basım, ts.
- İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *en-Nehrü'l-fâik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahru'r-râik şerhi Kenzu'd-Dekâik ve hâşiyetü minhatü'l-hâlik*. Mısır: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'l-fetâvâ*. Medine: Mecmau'l-Melik, 1. Basım, 1995.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1980.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiu's-Sanâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 11. Basım, 2018.
- Kuru, Mehmet. *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi*. Ankara: Fol, 1. Basım, ts.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme*. Gize: Aynü'd-Dirâsât ve'l-Buhûs el-İctimâiyye ve'l-İnsâniyye, 1. Basım, 2008.
- Meydanî, Abdulganî, el-Ganîmî. *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*. Beyrut: el-Mektebü'l-İlmiyye, 1. Basım, 2008.
- Mısırî, Ebûssuûd Muhammed. *Fethullahi'l-mu'în alâ şerhi'l-Kenz*. Kahire: Matbaatü Cem'iyeti'l-Me'arif, ts.
- Muslih, Halid b. Abdullah b. Muhammed. *et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2004.
- Müslim b. Emrullah. "Fulûsiyye Risalesi". çev. Emrullah Dumlu. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2014), 5.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi: 1500-1914*. İstanbul: İletişim, 13. baskı., 2021.
- Peşe, Ahmet Muhammed. "Hanefî Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi". *Kocatepe İslâmî İlimler Dergisi* 4/2 (2021), 329-345.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. *el-Mebsût*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1. Basım, 1993.

- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Hâvî lil-fetâvâ*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1. Basım, 2004.
- Şenocak, İhsan. *Küresel Krizden Çıkış İslâm İktisâdı*. İstanbul: Hüküm Kitap, 2. Basım, 2021.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 43 (1987), 111-150.
- Takî el-Osmânî, Muhammed. *Buhûs fî kadâyâ fıkhiyye*. Şam: Dâru'l-Kalem, 2003.
- Timurtâşî, Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî. *Bezlü'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tağayyürî'n-nukûd*. Camiatü'l-Kudüs: Filistin, 1. Basım, 2001.
- Yılmaz, Mustafa. *Enflasyon Farkının Para Borçlarına Etkisinin Fıkhi Tahlili ve Katılım Bankacılığı Uygulamalarına Yansımaları*. İstanbul İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Zeylaî, Osman b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhi Kenzi'd-Dekâik ve haşiyetü's-Şelebî*. 6 Cilt. Bulak: Matbaatü'l-Emiriyye, 1. Basım, 1896.
- Zürkânî, Ebû Muhammed Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed ez-Zürkânî el-Vefâî. *Şerhu Muh-tasar Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.